

DEBRECENI EGYETEM AGRÁRTUDOMÁNYI CENTRUM
MEZŐGAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR
REGIONÁLIS AGRÁRMŰSZERKÖZPONT

Növénytermesztési és Kertészeti Tudományok
Doktori iskola

Doktori iskola vezető:
Dr. Györi Zoltán
MTA doktora

DOKTORI (Ph.D.) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**KRÓMTERHELÉS ÉS KRÓMSZENNYEZÉS VIZSGÁLATA TALAJ-NÖVÉNY
RENDSZERBEN**

Témavezetők:
Dr. habil. Prokisch József PhD
mezőgazdaság tudomány

Dr. habil. Simon László
mezőgazdasági tudomány kandidátusa

Készítette:
Szegevári Ildikó
doktorjelölt

Debrecen
2005.

Kutatómunkánk célkitűzéseit az alábbiak szerint fogalmazzuk meg:

1. A Talajvédelmi Információs Monitoring rendszer keretében megvizsgáljuk egyes hazai talajtípusok krómtartalmát, összefüggéseket keresünk a krómtartalom és a talajok fizikai és kémiai tulajdonságaival.
2. Megmérjük a hazai talajok ritkaföldfém-koncentrációját, s megvizsgáljuk a krómtartalom és ritkaföldfém koncentráció közötti összefüggéseket. Alkalmazzuk és vizsgáljuk a normalizációs eljárásokat a talajok antropogén és geogén eredetű krómtartalmának meghatározására.
3. Meghatározzuk néhány fontosabb Cr(III)-komplex adszorpciós izotermáját különböző talajokon és összehasonlítjuk a kapott adszorpciós kapacitás értékeket.
4. Tanulmányozzuk a Cr(III) pikolinát komplex hatását a növényekre és vizsgáljuk a vegyület toxicitását tenyészedényes kísérletekben.

10. Prokisch J., Szegvári I., Kovács B., Palencsár J. A., Győri Z. (1999) Ittrium normalizációs eljárás: új lehetőség a fémek antropogén és geológiai eredetének megkülönböztetésére talajban. Tiszántúli Mezőgazdasági Tudományos Napok, Agrokémiai és Talajtani Szekció. Lícium-Art Kft. Debrecen, 119-123.

Idegen nyelvű lektorált szakkikk konferencia kiadványban

11. Simon, L., I. Szegvári, J. Prokisch (2000). Study of the phytoextraction of chromium from contaminated soils. In: Pais, I. (ed.), Proceedings of the 9th International Trace Element Symposium, September 2000, Budapest, Hungary, 239-255.

Idegen nyelvű lektorált összefoglalók konferencia kiadványokban

12. Simon L., I. Szegvári, B. Kovács, J. Prokisch, Z. Győri (2001) Picolinic acid promotes chromium accumulation in fodder radish and komatsuna. 6th International Conference on the Biogeochemistry of Trace Elements, July 29-August 2, 2001, Guelph, Ontario, Canada. ICOBTE 2001 Proceedings, University of Guelph, Ontario, Canada, 130.

Magyar nyelvű nem lektorált összefoglalók konferencia kiadványokban

13. Szegvári I., Simon L., Kovács B., Prokisch J., Győri Z. (2001) Növények krómtartalmának növelése króm-pikolináttal. VIII. Szemcseméret-analitikai, Környezetvédelmi és Portechnológiai Szimpózium, Eger, 2001. szeptember 13-14. (poszter).

14. Szegvári I., Kovács B., Prokisch J. (2001) Krómszennyezés kimutatása a talaj ritkaföldfém tartalma alapján. XV. Országos Környezetvédelmi Konferencia, Siófok, 2001. szeptember 11-13. (előadás)

15. Prokisch J., Szegvári I., Simon L., Kovács B. (2000) Króm(III)-vegyületek toxicitása és felvehetősége a talajban. XIV. Országos Környezetvédelmi Konferencia, Siófok, 2000. szeptember 19-21., Tanulmánykötet 157. (előadás)

16. Prokisch J., Szegvári I. (1999) Új eredmények a króm környezeti hatásának vizsgálatához. XIII. Országos Környezetvédelmi Konferencia, Siófok, 1999. szeptember 24-26. (poszter)

Idegen nyelvű nem lektorált összefoglalók konferencia kiadványokban

17. Prokisch J., B. Kovács, Z. Győri, L. Simon, I. Szegvári (2000) Chromium contamination of soil-plant system. 18th European Conference of the Society for Environmental Geochemistry and Health, Conference on Environmental Chromium Contamination and Remediation, 11-12 September 2000, Glasgow, Scotland, Book of Abstracts. (poszter)

18. Simon, L. , I. Szegvári, J. Prokisch (2000) Enhancement of chromium phytoextraction capacity in fodder radish with picolinic acid. 18th European Conference of the Society for Environmental Geochemistry and Health, Conference on Environmental Chromium Contamination and Remediation, Glasgow, Scotland, 11-12 September 2000, Book of Abstracts. (előadás)

19. Prokisch J., B. Kovács, Z. Győri, L. Simon, I. Szegvári (2000) Chromium (III) complexes in soil: toxicity and bioavailability. 5th International Symposium on Environmental Geochemistry, April 24-29, 2000, Abstracts, University of Cape Town, South Africa 83. (előadás)

1. BEVEZETÉS

Napjainkban az egyik fontos környezet-egészségügyi probléma a környezet nehézfémekkel való szennyezése. A modern ember egészségét az Agency of Toxic Substances and Disease Registry (ATSDR) adatai alapján leginkább a nehézfémek (As, Pb, Cd, Hg, Cr) veszélyeztetik. Ezek közül a króm különleges tulajdonságokkal rendelkezik, mivel vegyületeiben kétféle oxidációs állapotban, két különböző toxicitású formában fordul elő a természetben. Amíg a hatos oxidációs állapotú krómot tartalmazó anionok potenciális mérgek, addig a három vegyértékű kationok esszenciális elemek az emlősök számára.

A króm modern ipari felhasználása rendkívül széleskörű, amely egyúttal nagy mennyiségű krómtartalmú termék megjelenését eredményezi a környezetben. A fém gyakori alkalmazása egyrészt stabilitásán alapszik, mivel képes megvédeni az általa bevont anyagot a környezet oxidáló hatásától, másrészt pedig kedvező fizikai tulajdonságaira épül. A króm felhasználásának legnagyobb részét a különböző krómtartalmú ötvözetekből előállított acélok (pl. rozsdamentes acél, sav- és hőálló acélok) teszik ki, amelyek sokirányú alkalmazása révén nagy mennyiségben vannak jelen az iparban, mezőgazdaságban, kereskedelemben.

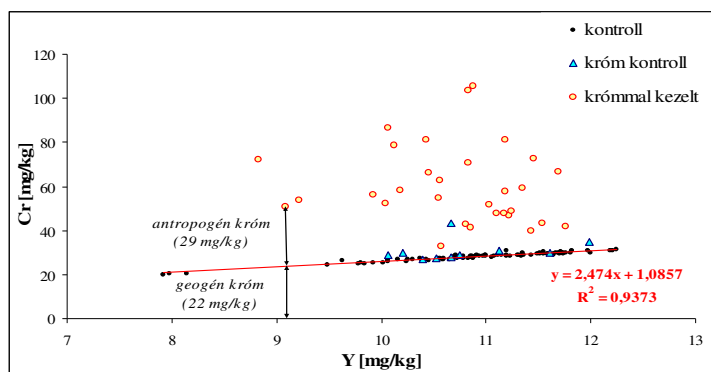
A króm hatos oxidációs állapotban a különböző fémtárgyak és fatermékek védelmére szolgáló krómtartalmú hő-, korrózióálló bevonatokban és fakonzerváló szerekben (chromated copper arsenate-CCA), valamint festékekben, katalizátorokban fordul elő. A hármas oxidációs állapotú króm bőrcserző anyagokban, festékekben, védőbevonatokban a bőr-, textil- és egyéb felületek víztaszító jellegének kialakításában vesz részt, valamint a fémek felületének védelmére vagy dekorációjára szolgáló bevonatokban található. A szerves Cr(III)-vegyületek közül a Cr(III)-pikolinát az emberi és állati táplálkozásban étrend-kiegészítőként terjedt el, amely mérsékli a magas- és az alacsony vércukorszint által okozott tüneteket, valamint a zsírszövetek mennyiségének szabályozása révén segít a fogyásban.

A króm nagymértékű felhasználása következtében a környezetbe jutó króm elsősorban az acélgyártás és fémfeldolgozás, valamint a különböző kromátok előállításából és alkalmazásából származik. A kromit feldolgozása, valamint a kis- és nagyüzemben végzett galvanizálás okozza a Cr(VI)-tartalmú vegyületek megjelenését a környezetben. A talajok krómterheléséhez hozzájárulnak az ipari és kommunális hulladékok (szennyvizek, szennyvíziszapok) nem megfelelő kezelése és talajon történő elhelyezése. A légkörben megjelenő antropogén eredetű króm forrásai a szén- és olajtüzeléses technikák alkalmazása, valamint a szennyvíziszapok égetése során keletkező szálló hamu levegőbe jutása, amelyek kiülepedésük során növelik a talajok króm szennyezését.

A TIM mérőprogram keretén belül, az 1998-ban vett északkeleti régió (4 megye) területéről (314 szelvény) származó minták (1202 db) mérési eredményeit elemeztük. Az összes (cc. HNO₃ és H₂O₂ eleggyel oldható) krómkoncentrációkat összehasonlítottuk a talajok kémhatásával, agyag- és humusztartalmával. A Lakanen-Erviö módszerrel oldható króm (LE-króm) mennyiségeket összehasonlítottuk a talajok kémhatásával, mész- és humusztartalmával, valamint néhány talajfizikai jellemzővel (Arany-féle kötöttségi szám, átlagos szemcseátmérő).

2.2. Magyarországi talajok ritkaföldfém-tartalma és az ittrium normalizációs eljárás

A tömény HNO₃ és H₂O₂ eleggyel oldható összeselem- és ritkaföldfém-tartalom meghatározásához a talajmintákat az MSZ 21470-50:1998 szerint készítettük elő és Perkin Elmer Optima DV 3300 típusú induktív csatolású plazma optikai emissziós spektrométerrel (ICP-OES) mértük. Az ittrium normalizációs módszert PROKISCH et al. (2001)¹ szerint a TIM adatbázisban szereplő északkeleti régió (4 megye) rétegmintáira (1202 db), valamint az egész ország területéről származó talajok felső szintjeinek (1236 db) mintáira alkalmaztuk. Az eljárás lényege, hogy az ittrium és a króm adott talajra érvényes korrelációs egyenesétől mért eltérést tekintjük a króm antropogén eredetű mennyiségének, amellyel a hagyományos módszerekhez képest egy-két nagyságrenddel kisebb antropogén hatást mutattunk ki a talajok krómtartalmában (2. ábra).

2. ábra: Krómszennyezés kimutatása az ittrium normalizáció alkalmazásával PROKISCH et al. (2001) nyomán

¹ Prokisch, J., Kovács, B., Szegvári, I., Győri Z. (2001) Yttrium normalisation: a new tool for detection chromium contamination in soil samples. Environmental Geochemistry and Health 22, 317-323

- VI. A szerves és szervetlen Cr(III)-vegyületek eltérő hatással vannak a növények krómfelvételére és a króm növényen belüli szállítására. A nagy koncentrációjú (100 mg·kg⁻¹) CrCl₃ mellett alkalmazott pikolinsav vagy etilén-diamin-tetraecetsav hatására többszörösére növekedett a növényi szervek krómtartalma. A talajra többször kijuttatott pikolinsav a talajba mesterségesen bevitt szervetlen CrCl₃ kezeléseknél mobilizálta a krómot, ez a hatás a börgyári szennyvízüledék közvetítésével krómmal szennyezett talajnál kisebb mértékben jelentkezett, a galvániszappal szennyezett talajnál pedig elhanyagolható mértékű volt. Az egyszer vagy többször kijuttatott Cr(III)-pikolinát kezelésekkal növekedett a krómakkumuláció és transzlokáció a növényekben.
- VII. A talajra kijuttatott Cr(III)-pikolinát 20 mg·kg⁻¹ koncentráció felett már fitotoxikus hatást gyakorolt a növényekre.

Idegen nyelvű lektorált szakcikk

1. Simon L., I. Szegvári, J. Csillag (2003) Impact of picolinic acid on the chromium accumulation in fodder radish and komatsuna. *Plant and Soil* **254**, 337-348.
2. Simon, L., I. Szegvári, J. Prokisch (2001) Enhancement of chromium phytoextraction capacity in fodder radish with picolinic acid. *Environmental Geochemistry and Health* **23**, 313-316.
3. Prokisch J., B. Kovács, A. Palencsár, I. Szegvári, Z. Györi (2000) Yttrium normalisation: a new tool for detection of chromium contamination in soil samples. *Environmental Geochemistry and Health* **22**, 317-323
4. Prokisch J., P. Marth, G. Podmaniczky, I. Szegvári (2000) Soil Information and Monitoring System in Hungary. *Newsletter of the Society for Environmental Geochemistry and Health*, 8-10.

Magyar nyelvű lektorált szakcikk

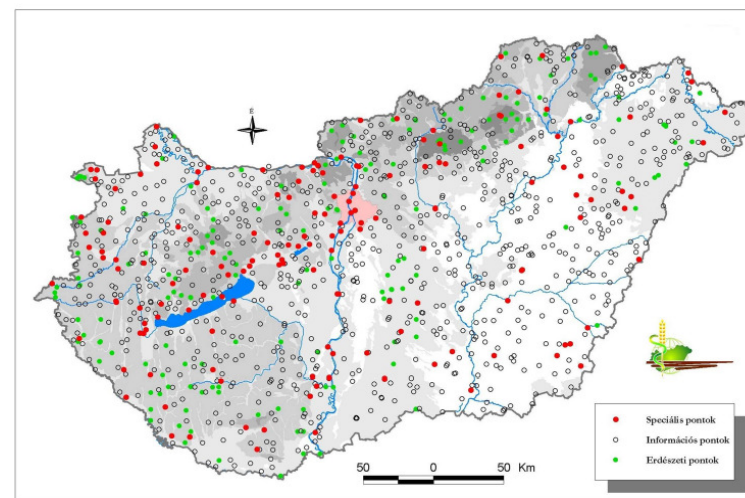
5. Szegvári I., Simon L., Prokisch, J. (2005) Króm(III)-pikolinát vizsgálata a talaj-növény rendszerben. *Agrokémia és Talajtan (közlésre benyújtva)*
6. Szegvári I., Prokisch J., Simon L., Várallyai L. (2003) Króm(III)-pikolinát adszorpciójának vizsgálata néhány talajtípuson. *Acta Agraria Debreceniensis különszám*, 190-193.
7. Várallyai L., Szegvári I., Kovács B., Prokisch J. (2003) TIM talajminták statisztikai értékelése. *Acta Agraria Debreceniensis különszám*, 194-197.

Magyar nyelvű könyv, könyvrészlet

8. Szegvári I., Simon L., Prokisch J., (2003) Pikolinsav és króm(III)-pikolinát hatása a takarmányretek és a komatsuna krómfelvételére In: Simon L. és Szilágyi M. (szerk.), 2003. *Mikroelemek a táplálékláncban*. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza, 238-251. ISBN:963 9385 81 6
9. Prokisch J., Kovács B., Szegvári I., Györi Z., (2002) A krómkutatás tíz évének eredményei a Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum Műszerközpontjában. *Az agrokémia időszerű kérdései, Lícium-Art, Debrecen*, 211-221.

2.1. Magyarországi talajok krómtartalma

A Talajvédelmi Információs Monitoring (TIM) rendszer célja Magyarország talajkészletének minőségében bekövetkező változások regisztrálása és a talajállapot változásainak időbeli nyomon követése, a megfelelő szabályozás érdekében. A vizsgálandó paraméterek egy része csak egyszer, az alapállapot felvételekor került meghatározásra (talajképző kőzet, talaj típusa, szelvény morfológiai leírása, térinformatikai koordináták). Az egyes talajtulajdonságok időbeli változékonyságától függően a laboratóriumi vizsgálatokat évente, három- illetve hatévenként szükséges megismételni. A TIM pontok eloszlását Magyarország területén az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra: A TIM mérőpontok elhelyezkedése hazánk területén (Növény- és Talajvédelmi Központi Szolgálat Térinformatikai Laboratóriuma, 2003)

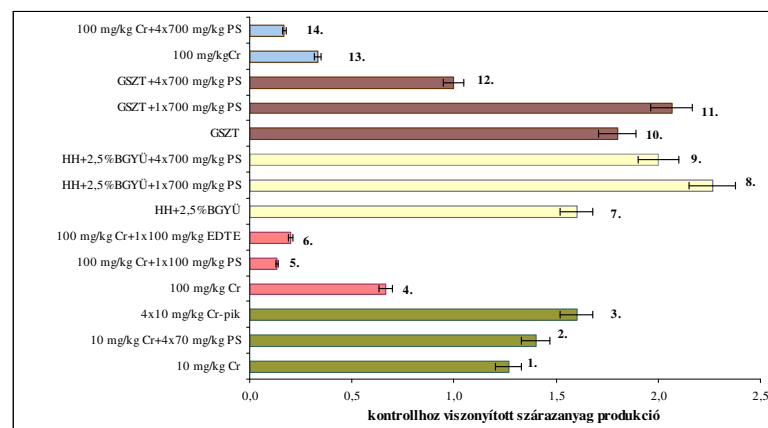
Az 1. kezelésben $1 \text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$, $10 \text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$ és $100 \text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$ krómot adtunk a talajhoz $\text{CrCl}_3\cdot 6\text{H}_2\text{O}$ vegyszerből készült oldatban. A 2. kezelésben az előző krómkezelést kiegészítettük $7 \text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$, $70 \text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$ és $700 \text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$ mennyiségű pikolinsavval. A 3. kezelésben önmagában alkalmaztuk a $7 \text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$, $70 \text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$ és $700 \text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$ pikolinsav dózisokat. A 4. kezelésben frissen elkészített Cr(III)-pikolinátot juttattunk ki a talajra $0,1\text{-}0,2\text{-}0,5\text{-}1\text{-}2\text{-}5\text{-}10\text{-}20\text{-}50\text{-}100\text{-}200 \text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$ -os koncentráció-sorozatban.

A második kísérletben a króm felvételét és transzlokációját Cr(III)-sóval mesterségesen szennyezett talaj, jelentős mennyiségű krómot tartalmazó bõrgyári szennyvízűledékkel kevert talaj (összes króm $760 \text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$), illetve galvániszappal szennyezett talaj (összes króm $121 \text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$) esetében tanulmányoztuk takarmányretek és egy japán salátanövény, a komatsuna (*Brassica campestris* L. subsp. *napus* f. et Thoms. var. komatsuna Makino, cv. Kuromaru) jelzõnõvények alkalmazásával. Az 1. kezelés során a különbözõ krómformákat juttattuk ki a talajokra, majd a 2. kezelésben adtuk hozzá a Cr(III)-pikolinátot, illetve a tenyésztõ közepén egy vagy több alkalommal a pikolinsavat, valamint az etilén-diamin-tetraecetsavat. Az 1. kezelés során ionmentesített vizet (kontroll), valamint $10 \text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$ és $100 \text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$ krómot adtunk ki CrCl_3 -oldat formájában a szennyezetlen pallyi humuszos homoktalajra. A szennyezetlen talajt bõrgyári szennyvízűledékkel $2,5 \text{ m/m}\%$ mennyiségben kevertük össze. A galvániszappal szennyezett barna erdõtalajt az 1. kezelés során csak ionmentesített vízzel (kontroll) nedvesítettük.

A kezeléseket három ismétlésben végeztük el. A talajok és a növényi szervek összes krómtartalmát itt is tömény HNO_3 és H_2O_2 eleggyel készített roncsolt mintákból ICP-OES készülékkel határoztuk meg. A talajok kémhatását ioncserélt vizes és $1 \text{ mol}\cdot\text{l}^{-1}$ KCl-oldattal $1:2,5$ tömeg/térfogat arányban készített szuszpenziókban, a kicserélhetõ krómtartalmat $0,01 \text{ mol}\cdot\text{l}^{-1}$ CaCl_2 -oldattal, a növények által felvehetõ króm mennyiségét Lakanen-Erviõ kivonatokból mértük meg.

2.6. Az eredmények statisztikai feldolgozása

A mérési adatok és kísérleti eredmények feldolgozásához, rendszerezéséhez és a görbék illesztéséhez a Microsoft Excel 7.0 programot használtuk. A tenyészedényes kísérletek eredményeinek statisztikai elemzését SPSS 12.0.1. programmal, varianciaanalízist alkalmazva, a Tukey-féle b-teszt alapján végeztük el.

8. ábra: A tesztnövények kontrollhoz viszonyított biomassza produkciója a különbözõ kezelésekre hatására (Nyíregyháza, 2000)

Megjegyzés: Cr– CrCl_3 , PS–pikolinsav, GSZT–galvániszappal szennyezett talaj, HH–szennyezetlen humuszos homoktalaj, BGYÜ–bõrgyári szennyvízűledékkel kevert talaj, Cr-pik–Cr(III)-pikolinát

A kis dózisú krómadagolás (1-3. oszlop) kismértékben növelte a takarmányretek biomassza hozamát a kontroll kultúrához képest. A nagy dózisú kezelésekre (4-6. oszlop) hatására a takarmányretek szárazanyag előállítása csökkent, a pikolinsav (5. oszlop) és EDTE (6. oszlop) egyszeri kijuttatása megállította a növények fejlődését, a növények elpusztultak. A viszonylag nagy krómtartalmú bõrgyári szennyvízűledékkel kevert talajon nevelt (7-9. oszlop), valamint a galvániszappal szennyezett talajon fejlődött takarmányretek növények esetében (10-12. oszlop) a talaj nagyobb fém tartalma nem zavarta meg a növény szárazanyag felhalmozását a kontroll kezeléshez képest. A pikolinsav többszöri kijuttatása fitotoxikusnak bizonyult a szennyezett talajokon nevelt növényekre. A nagy dózisú krómadagolás önmagában és pikolinsavval kiegészítve a komatsuna szárazanyag hozamát (13-14. oszlop) jelentõs mértékben csökkentette kontroll kezeléshez viszonyítva.

4. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

- I. A TIM talajok mérési eredményei alapján hazánk északkeleti területén lévő termőtalajok tömény $\text{HNO}_3 + \text{H}_2\text{O}_2$ oldható krómtartalma jellemzően a 20-25 $\text{mg}\cdot\text{kg}^{-1}$ tartományban van. A korrelációs együtthatók szerint az összes krómtartalom és az agyagtartalom között adódott a legszorosabb összefüggés ($r=0,764$). A különböző főtípusba tartozó talajoknál a nagyobb krómkoncentráció a nagyobb agyagtartalom mellett jelenik meg.
- II. A TIM talajok mérési eredményei alapján hazánk északkeleti területén lévő termőtalajok Lakanen-Erviö módszerrel oldható krómtartalma átlagosan 0,10-0,13 $\text{mg}\cdot\text{kg}^{-1}$. A korrelációs együtthatók szerint a könnyen oldható króm- és az összes króm mennyisége között nincs összefüggés ($r=0,102$). A Lakanen-Erviö módszerrel oldható krómtartalom elsősorban a mésztartalomtól ($r=0,738$), kisebb mértékben pedig a kémhatástól ($r=0,424$) függ.
- III. A TIM talajok mérési eredményei alapján megállapítottuk a hazánk talajaira jellemző szkandiumcsoport és lantanoidaelemek koncentrációját. A korrelációs együtthatók szerint ezen elemek egymással (pl. ittrium-itterbium $r=0,967$) és más elemekkel (pl. ittrium-króm $r=0,705$) szoros összefüggést mutatnak. Módszert dolgoztunk ki a talajok antropogén eredetű krómtartalmának meghatározására, amelyekkel a TIM talajokból ki tudtuk jelölni a krómtartalomra nézve kritikus mintavételi helyeket. A módszerek az egész ország területére alkalmazhatók. A normalizációs módszerekkel kimutatható legkisebb antropogén hatás a talajok krómtartalmától függően 5-20 $\text{mg}\cdot\text{kg}^{-1}$ érték között van.
- IV. A Cr(III)-pikolinát képződése oldatfázisban 10-15 nap alatt megy végbe. A komplex már 5°C-on is mérhető sebességgel keletkezik, a különböző ionerősségű és kémhatású talajokban több hét alatt képződik.
- IV. A Cr(III)-pikolinát adszorpciós kapacitásai különböző talajokon eltér. A különböző szerves és szervesetlen Cr(III)-vegyületek kilúgzott csernozjom talajon mért adszorpciós kapacitás értékei eltérnek. A talajoldat krómtartalma szerves Cr(III)-pikolináttal és Cr(III)-oxaláttal harmincszor nagyobb mértékben növelhető meg a szervesetlen Cr(III)-kloridhoz képest.

2.3. Cr(III)-pikolinát képződési sebességének meghatározása

A Cr(III)-komplexek kinetikai inertsége miatt a Cr(III)-pikolinát nem képződik pillanatszerűen szobahőmérsékleten, ezért célunk volt a képződési sebesség meghatározása vizes oldatban és talajban, két különböző hőmérsékleten (20°C-on és 5°C-on). A vizes közegben lejátszódó komplexképződési reakciót — amelyet színváltozás kísér — spektrofotométeren követtük nyomon, az oldatok 350-700 nm közötti hullámhossz tartományban való teljes spektrumának felvételével. A Cr(III)-pikolinát koncentrációját a 10-1000 $\text{mg}\cdot\text{l}^{-1}$ koncentrációtartományban felvett kalibrációs egyenes alapján határoztuk meg. A Cr(III)-pikolinát talajban történő képződését humuszos homok-, típusos réti- és kilúgzott csernozjom talajokban vizsgáltuk.

2.4. Cr(III)-komplexek adszorpciós izotermái

A növények számára felvehető ionok legnagyobb részét a talaj által adszorpciós úton megkötött ionok képezik. A talaj adszorbeáló képességét és a különböző anyagok adszorpciós affinitását adszorpciós izotermákkal is lehet jellemezni. A Cr(III)-pikolinát adszorpciós izotermáját négy eltérő talajtípuson (humuszos homok-, típusos réti-, kilúgzott csernozjom és réti szolonyec talajon) határoztuk meg. A hét különböző ligandummal (aszorbinsav, citromsav, etilén-diamin-tetraecetsav, hisztidin, malonsav, nikotinsav, oxálsav) képzett Cr(III)-komplex adszorpciós izotermáit ugyanazon a talajtípuson (kilúgzott csernozjom talajon) vizsgáltuk. Az adszorpciós izotermák felvételéhez talajonként tíz pontot vettünk fel, amelyekre Langmuir-izotermát illesztettünk. A linearizált egyenletben szereplő meredekség és tengelymetszet ismeretében kiszámítottuk a kísérletben alkalmazott talajok maximális adszorpciós kapacitását az adott komplexre, valamint a Langmuir-állandó értékét.

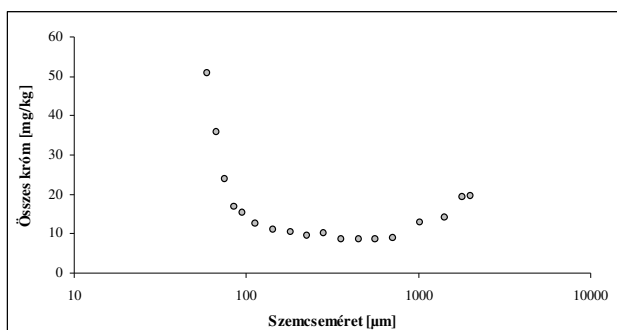
2.5. Cr(III)-pikolinát vizsgálata talaj-növény rendszerben

A Cr^{3+} -ion biológiailag felvehető komplexe a Cr(III)-pikolinát, amelynek az állati és emberi táplálkozásban játszott szerepe a pikolinsavval együtt jól ismert, a talaj-növény rendszerbeli hatásaira vonatkozó ismereteink azonban hiányosak. A Cr(III)-pikolinát növényekre gyakorolt hatását két tenyészedényes kísérletben vizsgáltuk.

Az első kísérletben a talajra szervesetlen (CrCl_3) és szerves formában (Cr(III)-pikolinát) kijuttatott króm, valamint az önmagában kijuttatott pikolinsav hatását tanulmányoztuk a króm akkumulációjára és

transzlokációjára takarmányretekben (*Raphanus sativus* L. convar. *oleiformis* Pers., cv. Leveles

A talajok szilárd fázisát alkotó különböző méretű szemcsék mennyisége és részaránya alapvetően meghatározza a talajok fizikai és fizikai-kémiai tulajdonságait, valamint krómtartalmát. A talajok összes krómtartalma szoros kapcsolatot mutat a kötöttséggel és az agyagtartalommal, amely szerint a kötöttebb agyagtalajok krómtartalma nagyobb, mint a kevésbé kötött vályog- és homoktexturájú talajokban mért króm mennyisége. A talajokban lévő króm a különböző méretű szemcsefrakciókban eltérő mennyiségben van jelen, a kisebb méretű agyagfrakcióban nagyobb mennyiségben található (4. ábra).

4. ábra: Egy humuszos homoktalaj különböző szemcseméretű frakcióiban mért összes krómkoncentrációk

3.2. A felvehető krómtartalom általános jellemzése

A mezőgazdasági művelés alatt álló talajok felvehető (LE-króm) krómtartalma tájékoztatást nyújt a rajtuk termesztett élelmisznövények potenciális krómterheléséről. A talajok LE-krómtartalma az összes krómtartalomhoz viszonyítva két nagyságrenddel kisebb érték, átlagosan $0,10\text{-}0,13\text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$. Nagyobb LE-krómkoncentráció néhány esetben a talajok mélyebben fekvő rétegeiben jelent meg, amelyet nagy pH- ($\text{pH}>8$) és mésztartalom ($\text{CaCO}_3>10\%$) jellemez. Amennyiben a talajban mért összes króm mennyisége határérték alatt, de a LE-króm határérték ($3\text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$) felett adódik, feltétlenül javasolt a Cr(VI) meghatározása. A Cr(VI)-ionok és a Cr(VI) redukációjában frissen képződött Cr(III)-komplexek és a Cr(III)-hidroxid jobban oldódik a Lakanen-Erviö-féle kivonószerben, mint az agyagásványokon található króm, ezért a nagyobb LE-króm koncentráció rendszerint Cr(VI) szennyezésre utal.

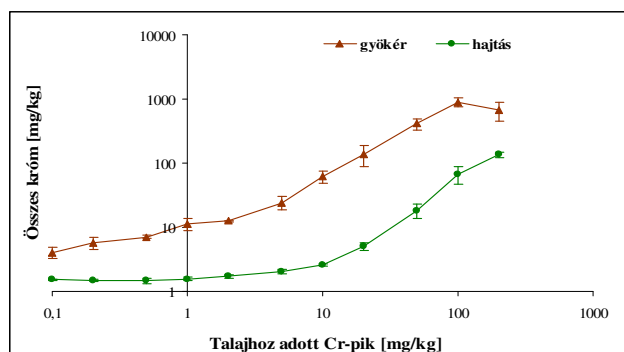
olajretek).

A kilúgzott csernozjom talaj által maximálisan megkötött króm mennyisége a szervesen Cr(III)-klorid esetében adódott a legnagyobb értékkel, ezzel azonos nagyságrendű érték a Cr(III)-aszcorbinátnál mutatkozott. A Cr(III)-oxalát, Cr(III)-citrát, Cr(III)-etilén-diamin-tetraacetát, Cr(III)-malonát, Cr(III)-hisztidinát szerves komplexeknél a savi jelleg gyengülésével csökken az oldatban lévő Cr(III)-ionok mennyisége, ezért a talaj adszorpciós komplexumán egyre nagyobb mennyiség kötődik meg.

3.7. Cr(III)-pikolinát hatása a növények krómfelvételére

A növények kis krómtartalma egyrészt a Cr(III)-ionok rossz oldhatóságának, másrészt a króm növényen belüli kismértékű transzlokációjának tulajdonítható. A talajhoz adott szerves savak, vagy komplexképző vegyületek elősegítik a króm oldható formává alakulását, ezáltal nagyobb mennyiségű króm válik a növények számára felvehetővé. Tenyészedényes kísérletben a nagy dózisu ($100\text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$) kombinált kezelés hatására (CrCl₃ és pikolinsav együttes alkalmazásakor) a takarmányretek gyökerében kétszer, hajtásában négyszer több króm mutatható ki az azonos koncentrációjú CrCl₃ kezeléshez viszonyítva. A kombinált kezelés serkentette a króm gyökérből hajtásba történő transzlokációját. A növényi szövetekben megjelenő nagyobb krómtartalom szerves Cr(III)-pikolinát képződésére utal a talajban, amelyet jobb oldhatósága következtében nagyobb mennyiségben vesznek fel a növények. A pikolinsav önmagában történő kijuttatásával nem változott az egyes növényi szövetek krómtartalma, vagyis a talajban eredetileg jelenlévő Cr(III)-ionokkal feltételezhetően nem képződik Cr(III)-pikolinát jelentős mennyiségben.

A kis koncentrációkban ($0,1\text{-}5\text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$) alkalmazott Cr(III)-pikolinát (Cr-pik) lassú növekedést eredményez a növényi szövetek krómtartalmában (7. ábra). Gyors emelkedés a gyökérben $5\text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$, a hajtásban $20\text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$ dózisonál látható és $100\text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$ értékig tart. A talajba frissen készített ($100\text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$) Cr(III)-pikolinátot kijuttatva a gyökérben kétszer, a hajtásban másfélszer több króm jelent meg, mint az azonos koncentrációban alkalmazott kombinált kezelés (CrCl₃ és pikolinsav együttes alkalmazása) esetén.

7. ábra: A különböző koncentrációkban kijuttatott Cr(III)-pikolinát hatása a takarmányretek krómakkumulációjára (Nyíregyháza, 1999)

Az öntözéssel többször, kismennyiségben kijuttatott Cr(III)-pikolinát hatására a takarmányretek gyökerében hetvenszer, hajtásában negyvenöt-ször nagyobb krómkoncentráció jelent meg a kezeletlen kultúra krómtartalmához képest. A nagy dózisu (100 mg·kg⁻¹) CrCl₃ pikolinsavval kombinált kezelése a takarmányretek és a komatsuna növények esetében egyaránt megnövelte a króm transzlokációját, amelynek hatására a takarmányretek hajtásában két és félszer, a komatsuna hajtásában kétszer nagyobb mennyiségű króm jelent meg a CrCl₃ önmagában történt kijuttatásához képest. A nagy koncentrációjú (100 mg·kg⁻¹) CrCl₃-dal együtt kijuttatott EDTE a pikolinsavhoz hasonló hatást fejtett ki. A nagy koncentrációjú (100 mg·kg⁻¹) CrCl₃ kezelés a pikolinsavval kombinálva a takarmányretek gyökerében a króm mellett megnövelte a réz, vas, mangán és molibdén felvételét, a komatsuna hajtásában pedig a réz, vas és nikkel felvételét. Az EDTE a nagy koncentrációjú (100 mg·kg⁻¹) CrCl₃ kezeléssel együtt alkalmazva a pikolinsavhoz hasonló hatást eredményezett, megnövelve a takarmányretek gyökerében a króm-, réz-, vas- és mangán-akkumulációt, a hajtásban pedig a króm és réz mennyiségét.

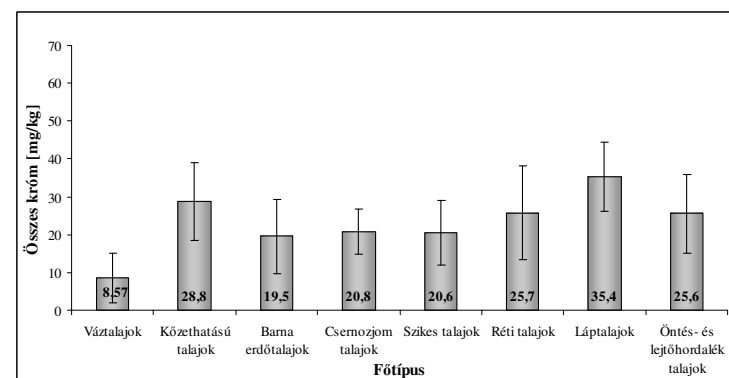
A börtgyári szennyvízüledékkel szennyezett talajba egy vagy több alkalommal kijuttatott pikolinsav nem volt hatással a takarmányretek krómfelvételére. A galvániszappal szennyezett talaj esetén az egyszer vagy többször alkalmazott pikolinsav sem segítette elő jelentősen a króm felvételét, illetve transzlokációját a takarmányretek gyökerében és hajtásában. A takarmányretek növény különböző kezelésekre hatására kialakult és az adott kontrollhoz viszonyított szárazanyag hozamát a 8. ábra mutatja be.

3. KÍSÉRLETI EREDMÉNYEK ÉS ÉRTÉKELÉSÜK

3.1. Az összes krómtartalom általános jellemzése

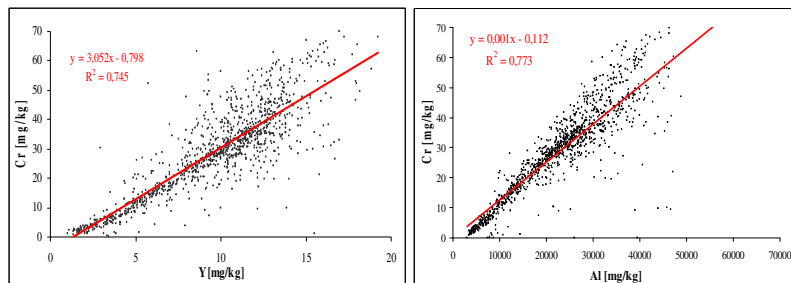
Magyarország északkeleti régióját reprezentáló talajmintákban mért összes krómtartalmak 5-50 mg·kg⁻¹ között találhatóak, a krómkoncentráció a mérési adatok több mint 80%-ánál 20-25 mg·kg⁻¹ tartományban van. A mérési eredmények és a talajhasználat ismeretében megállapíthatjuk, hogy a vizsgált megyék talajainak krómtartalma jelentősen a beavatkozási határérték (150 mg·kg⁻¹) alatt van, tehát nem tekinthető szennyezettnek. A mezőgazdasági termelés alá vont és az azon kívül eső területek nem rendelkeznek toxikus, vagy toxikussá váló króm mennyiséggel.

A hazai talajok összes krómtartalmát a genetikai és talajföldrajzi osztályozási rendszer alapján megkülönböztetett főtípusok szerint vizsgáltuk meg (3. ábra). A különböző főtípusba tartozó talajok krómtartalmát alapvetően befolyásolja az agyagfrakció mennyisége és a humusztartalom.

3. ábra: A talajfőtípusok átlagos krómtartalma (TIM, 1998)

A különböző főtípusba tartozó talajoknál a nagyobb krómkoncentráció a nagyobb agyag- és humusztartalom, valamint semleges kémhatás mellett jellemző, míg a pH-, az agyag- és humuszfrakció csökkenésével kisebb krómértékek várhatók.

5. ábra: Az ittrium-króm és az alumínium-króm közötti összefüggések az északkeleti régióból származó talajokban (TIM, 1998)

Az illesztett egyenesek egyenletei alapján a méréssel megállapított ittrium vagy alumínium koncentráció ismeretében a vizsgált talaj geogén eredetű krómkoncentrációja jó közelítéssel kiszámítható. A normalizációs módszerekkel kimutatható legkisebb szennyezés $15\text{-}20\text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$, amely nem független a koncentrációtól, kisebb ittrium-, vagy alumíniumtartalmú (homok) talajokon $5\text{-}10\text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$ -ra csökken.

Hazánk északkeleti régiójára alkalmazott kétféle normalizációs módszert Magyarország teljes területére kiterjesztettük, oly módon, hogy az egész ország területéről származó TIM talajminták felső rétegeiben megvizsgáltuk a króm-ittrium és a króm-alumínium közötti összefüggéseket. Azokat a TIM mintavételi helyeket, amelyeknél a kétféle normalizációs eljárással megállapított nem természetes eredetű króm mennyiségének mértani közepe nagyobb mint $20\text{ mg}\cdot\text{kg}^{-1}$, „forró pontok”-nak nevezhetjük. Az ország területén hat talajszelvény esetében találtunk jelentősebb antropogén krómszennyezést. Ezekben a helyeken minden esetben azonosítható volt a szennyezőforrás, emellett jellemző volt, hogy a vizsgált talajok folyó vagy patak árterén voltak. Az áradó folyó üledéke hordozta a krómszennyezést, amelynek kiöntései révén megnövekedett a talaj krómtartalma.

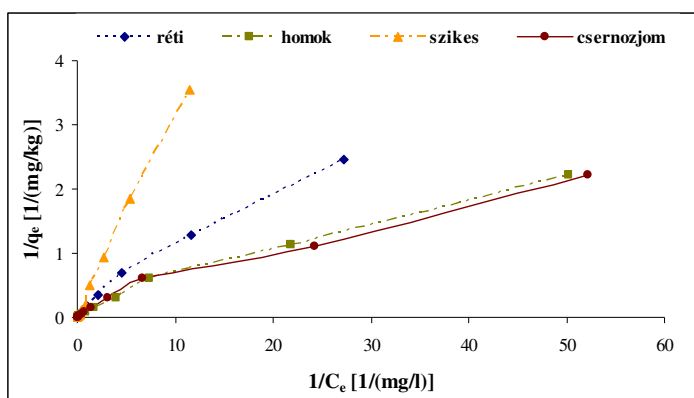
3.5. Cr(III)-komplexek képződési sebessége és adszorpciós izotermái

A Cr(III)-komplexek képződése szobahőmérsékleten lassú folyamat, a talajban végbemenő reakció mechanizmusa és gyorsasága kevésbé ismert. A Cr(III)-pikolinát talajban történő kialakulásának és a folyamat sebességének vizsgálata döntő fontosságú a talajoldat Cr^{3+} -tartalmának, ezáltal a növények által felvehető Cr(III)-ionformák mennyiségének szempontjából. A Cr(III)-pikolinát komplex vizes közegben, $5\text{-}20^\circ\text{C}$ közötti hőmérsékleten mérhető sebességgel keletkezik, a reakció 10-15 nap alatt megy végbe. A komplexképződés talajokban általában másodrendű kinetikai modell szerint, mérhető sebességgel megy végbe. A különböző ionerősségű és kémhatású talajokban a folyamat sebessége eltér. A meghatározott reakciókinetikai adatok tájékoztató jellegűek, a reakció sebességének nagyságrendjére utalnak, amelyek a Cr(III)-pikolinát talajban végbemenő képződését bizonyítják.

3.6. Cr(III)-komplexek adszorpciós izotermái

A Cr(III)-komplexek adszorpciós izotermáinak meghatározásával a talajhoz adott, vagy a talajban képződő szerves kötésű Cr^{3+} -ion viselkedését jellemezhetjük, amely alapján megállapíthatjuk a talajoldatban lévő fémionok mennyiségét. A Cr(III)-vegyületek megkötődését a talaj adszorpciós kapacitása mellett a talaj kémhatása is jelentősen befolyásolja. Gyengén savanyú kémhatásnál ($\text{pH}>5,5$) a Cr(III)-ionok már kicsapódnak az oldatból, ezért koncentrációját az adott pH értékre jellemző oldhatósági szorzat határozza meg, nem pedig az adszorpciós egyensúly.

Az adszorpciós izotermák felvételéhez az egyensúlyi oldat koncentrációját ábrázoltuk a talajon megkötött króm mennyiségének függvényében, majd a görbét linearizálva kaptuk az adszorpciós egyeneseket (6. ábra) és számítottuk a vizsgált talajtípusokra vonatkozó adszorpciós paramétereket.

6. ábra: A Cr(III)-pikolinát adszorpció egyenesei a különböző talajokon, szobahőmérsékleten

A görbék lefutásából következtethetünk a különböző típusú adszorpció helyek együttes jelenlétére. A kilúgzott csernozjom- és a humuszos homok talajok adszorpció egyenesei hasonló meredekségűek, legnagyobb meredekség a réti szolonyec talaj esetében adódott a vizsgált talajok közül. A Cr(III)-pikolinát adszorpciójának vizsgálata során a réti szolonyec talaj hatszor, a típusos réti talaj kétszer nagyobb mennyiséget képes megkötni, mint a humuszos homoktalaj, vagy a kilúgzott csernozjom talaj.

A szerves Cr(III)-formából homoktalajon húszszor, csernozjom talajon ötször nagyobb mennyiség kötődik meg, mint a szerves Cr(III)-forma esetén. A Cr(III)-pikolinát kevésbé kötődik a vizsgált talajokon, mint a szerves Cr(III)-ion, ezáltal a talajoldatban nagyobb koncentrációban van jelen és a növények számára felvehetőbbé válik. Ezen eredmények alapján arra következtethetünk, hogy a növények krómtartalma Cr(III)-pikolináttal megnövelhető.

A különböző Cr(III)-komplexek kilúgzott csernozjom talajon való adszorpciójának vizsgálata során mért egyensúlyi oldatkoncentrációk alátámasztják JAMES és BARTLETT (1983a)² azon állítását, hogy a több ligandumot tartalmazó vegyületek (pl. citromsav) a Cr(III)-ionokat oldatban tartják. A Cr(III)-komplexek stabilitása a molekulában lévő karboxil-csoportok számának, illetve azonos értékű savaknál a savi jelleg erősségének növekedésével nő.

²James, B. R. és Bartlett, R. J. (1983a) Behavior of chromium in soils. V. Fate of organically complexed Cr(III) added to soil. Journal of Environmental Quality **12**, 169-172.

3.3. Magyarországi talajok ritkaföldfém-tartalma

Magyarország északkeleti régiójából származó TIM talajmintákból a szkandiumcsoport elemei és a lantanoidák jól mérhetőek, néhány közülük igazán nem tekinthető ritkának, például a neodímium és a króm átlagos koncentrációjának nagyságrendje azonos (3. ábra, 1. táblázat).

1. táblázat: Hazai talajok ritkaföldfém-koncentrációi (TIM, 1998)

Elem vegyjele	Minimum [mg·kg ⁻¹]	Maximum [mg·kg ⁻¹]	Medián [mg·kg ⁻¹]	Átlag [mg·kg ⁻¹]	Szórás [mg·kg ⁻¹]
Gd	0,05	19,9	10,4	9,64	3,68
Nd	0,10	87,6	21,7	21,6	12,0
Pr	0,10	29,2	5,03	5,23	2,90
Sc	0,01	20,7	4,78	4,74	2,33
Sm	0,10	16,7	6,76	6,19	2,34
Tb	0,10	1,47	0,62	0,56	0,36
Y	0,02	40,7	10,2	9,62	4,06
Yb	0,02	2,74	0,79	0,74	0,41

Az eredményeket összevetve a nemzetközi minták adataival látható, hogy az értékek nagyságrendjüket tekintve megegyeznek. A szkandiumcsoport és lantanidalelemek adatainak korrelációanalízist végeztünk el, amely szerint az ittrium-itterbium között található a legszorosabb összefüggés ($r=0,967$). Az ittrium és a vizsgált (összes) elem közötti korrelációt elemezve, a legszorosabb összefüggés a krómnál ($r=0,705$) és az alumíniumnál ($r=0,680$) jelentkezett.

3.4. A normalizációs módszerek alkalmazása

A normalizációs eljárások kidolgozásánál a króm-ittrium és a króm-alumínium között fennálló szoros összefüggésekből indultunk ki. A módszerek alkalmazásánál feltételeztük, hogy a vizsgált minták nagy része nem szennyezett krómmal és a minták elemtartalma geogén eredetű. Az ittrium-króm és az alumínium-króm koncentrációk közötti kapcsolatot a vizsgált területek talajaiban az 5. ábra mutatja be.